

Ks. dr hab. Mirosław S. Wróbel, SBP 92

RABINICZNA ANTYEWANGELIA W KONTEKŚCIE POLEMIKI POMIĘDZY SYNAGOGĄ I KOŚCIOŁEM

Czy na kartach pism rabinicznych (Tosefty, Talmudu jerozolimskiego i Talmudu babilońskiego) można odnaleźć teksty, które odnoszą się do Jezusa i Jego wyznawców? Jaki jest ich charakter? Czy zawierają one potencjał antychrześcijański i stanowią swoistą rabiniczną antyewangelię, czyli dobrze przemyślaną reakcję rabinów na treści zawarte w Ewangeliach? Odpowiedzi na te pytania spróbujemy sformułować w niniejszym artykule zwracając uwagę na trzy zagadnienia: (1) charakter tekstów rabinicznych na temat Jezusa i Jego wyznawców; (2) kontekst passusów rabinicznych zawarty w przestrzeni polemiki pomiędzy Synagogą i Kościołem; (3) cechy rabinicznej antyewangelii¹.

1. Charakter tekstów rabinicznych na temat Jezusie i Jego wyznawcach

Aktualne dziś wydają się słowa prof. Hermanna I. Stracka napisane przed ponad 100 laty we wprowadzeniu do jego książki pt. *Jesus die Häretiker und*

¹ Niniejszy artykuł stanowi prezentację wyników badań przedstawionych monografii mojego autorstwa: *Jezus i Jego wyznawcy w Talmudzie. Analiza tekstologiczna, historyczna i socjologiczna*, Lublin 2013.

die Christen nach den ältesten jüdischen Angaben: „Na temat liczby i znaczenia wzmianek o Jezusie i Jego wyznawcach w tekstach rabinicznych wciąż jeszcze panuje wiele fałszywych poglądów”². Niektórzy współcześni autorzy przyjmują wobec tych tekstów postawę minimalistyczną – deprecjonując ich znaczenie i wartość historyczną³, bądź też świadomie je przemilczają lub zniekształcają ich sens. Jako przykład może służyć *Leksykon dialogu chrześcijańsko-żydowskiego* autorstwa Jakuba Petuchowskiego i Clemensa Thomy, w którym w opisie hasła „Jezus z Nazaretu” pomija się milczeniem teksty rabiniczne o Jezusie i Jego wyznawcach. Autorzy ci konkludują, że to, co w piśmiennictwie talmudycznym mówi się o Jezusie, to nie historia, lecz odbicie antysemitycznej postawy Kościoła. Jezusa opatruje się pejoratywnym nastawieniem, ponieważ Kościół upokarzał i prześladował Żydów⁴. Stwierdzenie, że negatywna percepcja żydowska obrazu Jezusa i chrześcijaństwa jest prostą konsekwencją „chrześcijańskiego antysemityzmu” musi budzić słuszną dezaprobatę wskazując jednocześnie na pilną potrzebę rzetelnych badań nad wizerunkiem Jezusa w tekstach talmudycznych⁵.

Na istotne znaczenie badań nad passusami talmudycznymi zawierającymi odniesienia do Jezusa i Jego wyznawców zwracają uwagę niektórzy współcześni badacze żydowscy. Dan Jaffé – profesor Uniwersytetu Bar Ilan w Ramat Gan w Izraelu na podstawie szczegółowych studiów nad tekstami talmudycznymi konkluduje, że rabiniczna optyka Jezusa i Jego uczniów odzwierciedla polemikę i konflikty między judaizmem i chrześcijaństwem w procesie utrwalania ich

² H.L. Strack, *Jesus die Häretiker und die Christen nach den ältesten jüdischen Angaben*, Leipzig 1910, s. 4^{*}-5^{*}: „Über die Zahl wie die Bedeutung der in der altjüdischen Literatur erhaltenen Äußerungen über Jesum und die ersten Christen sind immer noch viele falsche Ansichten verbreitet”.

³ Zob. M. Goldstein, *Jesus in the Jewish Tradition*, New York 1950; J. Maier, *Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung*, Darmstadt 1978; E. Lipiński, „Pandera & Stada and Jehoshua bar Perahya”, w: K. Pilarczyk, A. Mrozek (red.), *Jezus i chrześcijaństwo w źródłach rabinicznych: Perspektywa historyczna, społeczna, religijna i dialogowa*, Estetyka i Krytyka 27(2012) nr 3, s. 51-66.

⁴ J.J. Petuchowski – C. Thoma, *Leksykon dialogu chrześcijańsko-żydowskiego*, tł. J. Kruczyńska, Warszawa 1995, s. 102. Zob. W. Chrostowski, „Rabiniczny wizerunek Jezusa i chrześcijaństwa w kontekście dialogu Kościoła z Żydami i judaizmem”, *Jezus i chrześcijaństwo w źródłach rabinicznych: Perspektywa historyczna, społeczna, religijna i dialogowa*, Estetyka i Krytyka 27 (2012) nr 3, s. 350.

⁵ Chrostowski, „Rabiniczny wizerunek Jezusa”, s. 350; Wróbel, *Jezus i Jego wyznawcy w Talmudzie*, s. 26.

tożsamości⁶. Jakub Neusner – autor przetłumaczonej na język polski książki pt. *Rabin rozmawia z Jezusem* stwierdza w niej, że w niektórych kręgach judaizmu głosi się złośliwe opowieści na temat Jezusa, w których jest on przedstawiany jako bękart, oszust i mag szerzący herezję. Jego zdaniem inspirację w tym zakresie stanowi zbiór tekstów pt. *Toledot Jeszu* krążący w diasporze żydowskiej od czasów średniowiecza oraz teksty talmudyczne przedstawiające Jezusa i Jego wyznawców w sposób pejoratywny⁷.

Teksty talmudyczne o Jezusie i Jego wyznawcach nie stanowią zwartego bloku, lecz są rozproszone w różnych traktatach. We właściwej ocenie źródeł należy uwzględnić historyczny kontekst ich powstawania (kontekst palestyński oraz kontekst babiloński), który w dużej mierze kształtował charakter i natężenie polemiki pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem. W ocenie źródeł należy brać pod uwagę fakt, że wspólnoty żydowskie w Palestynie i w Babilonii żyły w odmiennych warunkach politycznych i społecznych.

Wspólnota palestyńska kształtowała swą tożsamość pod panowaniem rzymskim, w czasie gdy chrześcijaństwo stawało się religią dominująca. W okresie redakcji Talmudu jerozolimskiego (III-V wiek) świadomie pomijano wszelkie teksty, które w sposób negatywny odnosiły się do Jezusa i chrześcijaństwa, aby uniknąć sporów i prześladowań ze strony chrześcijańskich władców. W tekstach tych akcentuje się magiczną moc uczniów Jeszu ben Pantery/Pandery (ישו בן פנטרא/פנדרא), którzy uzdrawiają w Jego imię. Wyznawcy Jezusa są przedstawiani jako heretycy – *Minim* (מינים), którzy odstąpili od prawowitej wiary.

Wspólnota babilońska rozwijała się za panowania Sasanidów, w czasie gdy chrześcijaństwo stawało się przedmiotem ataków i prześladowań ze strony władców perskich. Autorzy Talmudu babilońskiego redagowanego w V-VIII wieku mogli swobodnie umieścić wszelkie tradycje nieprzychylnie wobec Jeszu

⁶ D. Jaffé, *Le Talmud et les origines juives du christianisme. Jésus, Paul et les judéo-chrétiens dans la littérature Talmudique*, Paris 2007, s. 195.

⁷ J. Neusner, *Rabin rozmawia z Jezusem*, tł. A. Wojtasik, Kraków 2010, s. 47-48. Na temat *Toledot Jeszu* zob. P. Schäfer et al. (red), *Toledot Yeshu („The Life Story of Jesus”) Revisited*, Tübingen 2011. W literaturze polskiej zob. J. Iluk, *Żydowska politeja i Kościół w Imperium Rzymskim u schyłku antyku*, t. 2: *Żydowska antyewangelia. Antyczna tradycja i nowożytne trwanie*, Gdańsk 2010; tenże, „Toledot Jeszu – przekaz talmudyczny o Jezusie i chrześcijanach w żydowskiej recepcji”, w: K. Pilarczyk, A. Mrozek (red.), *Jezus i chrześcijaństwo w źródłach rabinicznych: Perspektywa historyczna, społeczna, religijna i dialogowa*, Estetyka i Krytyka 27(2012) nr 3, s. 181-217. W monografii J. Illuka został umieszczony szeroki wykaz najnowszej literatury na temat *Toledot Jeszu*.

i Jego uczniów stąd W Talmudzie babilońskim można znaleźć znacznie więcej negatywnych passusów wobec Jezusa niż w Talmudzie jerozolimskim.

Teksty talmudyczne nie powinny być postrzegane jako bezwartościowe legendy nawet wtedy, gdy intencjonalnie nie przekazują nam historycznej informacji o Jezusie i chrześcijaństwie. Passusy te bowiem z założenia nie stanowią źródeł historycznych dla życia Jezusa z Nazaretu i Jego uczniów. Są one raczej rabiniczną interpretacją tego, co się wydarzyło przedstawioną w sposób jednoznacznie negatywny. W swojej optyce rabini odnoszą się do opisów Ewangelii kanonicznych oraz do wczesnych ujęć patrystycznych. Wiele z tekstów talmudycznych jawi się jako dobrze przemyślane literackie odpowiedzi na teksty ewangeliczne i wypowiedzi wczesnochrześcijańskich apologetów. W tekstach tych można stwierdzić istnienie różnych technik polemicznych mających na celu przekonanie żydowskich wyznawców do unikania kontaktów z chrześcijanami. We wczesnym okresie rabini ostrzegali przed magiczną mocą i atrakcyjnością doktryny głoszonej przez heretyków. Późniejsi rabini wykazywali słabość i głupotę nauki heretyckiej, której sprzeczności i brak logiki łatwo było obalić stosując odpowiednią argumentację. Mędrcy żydowscy pragnęli wykazać wyższość doktryny rabinicznej i prezentowanej przez nich interpretacji biblijnej nad wiarą chrześcijańską.

Badając passusy talmudyczne zawierające wzmianki o Jezusie i Jego wyznawcach należy uwzględnić cel prezentowanych tekstów oraz intencje autorów poszczególnych tradycji i redaktorów odpowiedzialnych za umieszczenie tych tekstów w danym kontekście. Należy przy tym uwzględnić fakt, że terminologia techniczna w tekstach literackich cechuje się dużą dynamiką. Stąd dane pojęcia mogą przybierać różne znaczenia w zależności od czasu, w którym dane passusy były redagowane. Jest to niezwykle istotne przy analizie takich pojęć jak np. Nazarejczycy (*Nocrim* – נוצרים) Heretycy (*Minim* – מינים), Ewangelie (*Giljonim* – גיליונים), pisma Heretyków (*Sifrei Minim* – סיפרי מינים). Treści i terminologia występująca w passusach talmudycznych w wielu przypadkach umożliwia łączność pomiędzy tekstami Nowego Testamentu z I wieku, a późniejszymi tekstami pogańskimi (utwór Celsusa z 2 poł. II wieku *Ἀληθὴς λόγος* – „Prawdziwe słowo”, który zachował się w obszernych cytatach w dziele Orygenesza pt. „Przeciw Celsusowi”), z tekstami apologetów i pisarzy chrześcijańskich (Justyn Męczennik, Orygenes, Tertulian, Hieronim, Euzebiusz z Cezarei, Jan Chryzostom, Andrzej z Krety, Jan Damasceński, Epifaniusz) oraz z pismami apokryficznymi (Protoewangelia Jakuba, Ewangelia Nikodema, Ewangelia Tomasza).

W analizie historyczności wypowiedzi zawartych w tradycjach talmudycznych powinny być uwzględniane zarówno źródła poza-talmudyczne (pisma z Qumran, Nowy Testament, teksty apokryficzne, dzieła Józefa Flawiusza, Filona z Aleksandrii i pisma patrystyczne), jak i odkrycia archeologiczne. W badaniach nad Talmudem należy uwzględniać także różne, nieraz sprzeczne ze sobą tradycje. Wynika to ze specyfiki przekazu nauki rabinów, w której są dyskutowane różne opinie na temat jakiegoś zagadnienia. Pochodzą one z różnych okresów i mogą stanowić reakcję na aktualne dyskusje i polemiki. Badania nad przekazem różnych tradycji w Talmudzie powinny uwzględniać kontekst historyczny. Przy analizie passusów talmudycznych potrzeba dokonywać świadomego rozróżnienia na źródła starsze (z okresu Tannaitów) i źródła młodsze (z okresu Amoraitów) nie zapominając o tym, że w tekstach zredagowanych późno mogą być zachowane wczesne tradycje funkcjonujące w przekazie ustnym.

Analizując teksty rabiniczne odnoszące się do Jezusa i Jego wyznawców trzeba mieć na uwadze fakt, że są one owocem długiego procesu tradycji i niekiedy pragnienia i napięcia końcowych redaktorów są przenoszone w czasy wcześniej działających Tannaitów lub Amoraitów. W ten sposób późniejsza sytuacja historyczna znajduje swoje odzwierciedlenie w tekstach opisujących wcześniejsze postaci i wydarzenia⁸. Mamy w tym wypadku do czynienia ze zjawiskiem wielopoziomowości tekstów rabinicznych, którego rezultatem jest anachroniczne przetrzymywanie aktualnych warunków historycznych w czasy wcześniejsze⁹. Teksty talmudyczne nie stanowią historycznych kronik na temat Jezusa i chrześcijaństwa, lecz są rabiniczną interpretacją treści zawartych w Ewangeliach. Teksty te są literacką odpowiedzią rabiniczną na teksty Nowego Testamentu, w których Jezus zostaje ukazany jako prawdziwy Mesjasz i Syn Boży.

Poddając analizie passusy talmudyczne zawierające odniesienia do Jezusa i Jego uczniów trzeba być świadomym licznych ingerencji cenzorów (żydowskich i chrześcijańskich), którzy od czasów średniowiecza próbowali w sposób intencjonalny zatrzeć wszelkie ślady na temat obecności Mistrza z Nazaretu i Jego wyznawców w przekazie rabinicznym. Całe „niewygodne” fragmenty

⁸ Podobne zjawisko spotykamy np. w Ewangelii Janowej. Zob. J. L. Martyn, *History and Theology of the Fourth Gospel*, New York 1968.

⁹ R. Kalmin, „Christians and Heretics in Rabbinic Literature of Late Antiquity”, HTR 87(1994) s. 155: „Portrayals of minim and Christians in Talmudic sources may tell us much about relations between Jews and Christians in the Persian and Roman empires of late antiquity, but they perhaps tell us more about the desires and prejudices of rabbinic authors and editors”.

były usuwane z kolejnych wydań drukowanych bądź przekształcano ich treść. Istniejące jednak liczne starożytne manuskrypty, zbiory tekstów usuwanych, „tradycja ustna” i wydania nie poddane cenzurze pozwalają nam na odtworzenie oryginalnych passusów talmudycznych i na ich badanie. Choć niektóre z nich charakteryzują się późną datacją (ostateczna redakcja Talmudu babilońskiego jest datowana na VII-VIII wiek), to jednak zawierają stare tradycje ukazujące negatywny i polemiczny sposób percepcji osoby Jezusa i Jego uczniów przez judaizm rabiniczny. Teksty te odzwierciedlają polemikę pomiędzy judaizmem rabinicznym i chrześcijaństwem, której początki sięgają już I wieku.

2. Polemika pomiędzy Synagogą i Kościołem

Do zburzenia świątyni jerozolimskiej w roku 70 żydowscy wyznawcy Jezusa traktowani byli jako integralna część judaizmu. Uczestniczyli oni w kulcie świątynnym i synagogałym wypełniając zarządzenia *alachy*. Po klęsce w wojnie z Rzymianami nastąpiła transformacja judaizmu świątynnego w judaizm rabiniczny. Dążenie judaizmu rabinicznego do jak największej konsolidacji przy utrwalaniu własnej tożsamości spowodowało jego stanowczą i wrogą postawę wobec wszelkich elementów heterodoksyjnych, w tym także wobec judeochrześcijan. Na rozejście się dróg pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem miał wpływ coraz większy udział w Kościele chrześcijan pochodzenia pogańskiego oraz skomponowana w okresie Jawne formuła Dwunastego Błogosławieństwa – *Birkat Ha-Minim* (ברכת המינים), która po włączeniu do regularnie odmawianej Modlitwy Osiemnastu Błogosławieństw stała się skutecznym środkiem wydalania wyznawców Chrystusa ze wspólnoty synagogałnej. W tym okresie chrześcijaństwo przechodziło dwuaspektowy proces. Z jednej strony pod wpływem różnych czynników stopniowo odcinało się od judaizmu, z drugiej zaś wcielało żydowską tradycję profetyczną i teologiczną w swoją tożsamość.

Centrum sporu pomiędzy chrześcijaństwem i judaizmem rabinicznym stanowiła osoba Jezusa z Nazaretu¹⁰ – Ukrzyżowanego Syna Bożego i Mesjasza¹¹.

¹⁰ M. Hengel, *The Son of God: The Origin of Christology and the History of Jewish-Hellenistic Religion*, London 1976, s. 23-34; C. Setzer, „You Invent a Christ! Christological Claims as Points of Jewish – Christian Dispute”, *USQR* 44(1991) s. 315-328.

¹¹ J. Neusner, „Varieties of Judaism in the Formative Age”, *Jewish Spirituality. From the Bible Through the Middle Ages*, t. 1, World Spirituality 13, ed. A. Green, New York 1986, s. 190: „What [the Christians] offered was one messianism in place of another. It was the messianism built

Uznanie przez chrześcijan Jezusa za Syna Bożego burzyło zdaniem rabinów fundament żydowskiego monoteizmu wyrażonego w Dekalogu (Wj 20,3-17; Pwt 5,7-22) oraz w modlitwie *Szema Izrael* (Pwt 6,4-9)¹².

Rabini kategorycznie sprzeciwili się postawie Jezusa i Jego wyznawców wobec Prawa (Tory). Postawę tę cechowała interioryzacja przeciwna formalizmowi, spirytualizacja przeciwna rytualizmowi oraz odwoływanie się do pierwotnej woli Boga przeciwne skostniałej tradycji¹³. Teksty ewangeliczne wyraźnie wskazują na wyższość nauczania Jezusa wobec przepisów Tory w kwestii przestrzegania szabatu (Mt 12,2-14; Mk 2,28; Łk 6,1-11), obmyć rytualnych (Mt 15,1-12; Mk 7,2-5; Łk 11,37-41), koszerności pokarmów (Mt 15,10-20; Mk 7,14-23), rozwodu (Mt 19,1-9; Mk 10,2-12; Łk 16,18). W Ewangelii Janowej Jezus wyraźnie dystansuje się od prawa żydowskiego mówiąc do „Żydów” o „waszym Prawie” (J 8,17; 10,34) lub o „ich Prawie” (J 15,25).

Innym ważnym motywem niezgody pomiędzy judaizmem rabinicznym i chrześcijaństwem była relacja do świątyni jerozolimskiej. Dla wyznawców judaizmu świątynia jerozolimska stanowiła centrum kultyczne, społeczne, ekonomiczne i polityczne. Świątynia była miejscem zamieszkania Boga (*Szekina Adonai*). Teksty Ewangelii synoptycznych zawierają *explicite* zapowiedzi Jezusa na temat zburzenia świątyni jerozolimskiej (Mt 24,2; Mk 13,2; Łk 21,6)¹⁴. Znakiem końca świątyni jest rozdarcie się zasłony przybytku w czasie śmierci Jezusa (Mt 27,51; Mk 15,38; Łk 23,45)¹⁵. W nauczaniu Jezusa świątynia zostaje

upon the paradox of the crucified messiah, the scandal of weakness in place of strength, suffering unto death in place of this worldly victory... But to people who believed the messiah would be a general who would throw off the rule of pagans and lead the people to an age of peace and prosperity, the Christian messiah hanging on the cross proved to be an insufferable paradox”.

¹² R. Bauckham, *God Crucified: Monotheism and Christology in the New Testament*, Grand Rapids, MI – Cambridge 1999, s. 14-37; tenże, „Monotheism and Christology in the Gospel of John”, w: R. N. Longenecker (red.), *Contours of Christology in the New Testament*, McMaster New Testament Studies, Grand Rapids, MI – Cambridge, U.K. 2005, s. 148-166; P. Schäfer, *The Jewish Jesus: How Judaism and Christianity Shaped Each Other*, Princeton & Oxford 2012, s. 21-54.

¹³ Zob. M. Rosik, „Zarzewie konfliktu między Kościołem a Synagogą (do 135 roku)”, w: K. Pilarczyk, A. Mrozek (red.), *Jezus i chrześcijanie w źródłach rabinicznych: Perspektywa historyczna, społeczna, religijna i dialogowa*, Estetyka i Krytyka 27(2012) nr 3, s. 80.

¹⁴ Zob. rozwinięcie tej problematyki w: L. Gaston, *No Stone on Another: Studies in the Significance of the Fall of Jerusalem in the Synoptic Gospels*, Supplements to Novum Testamentum, Leiden 1976.

¹⁵ J. P. Heil, „The Narrative Strategy and Pragmatics of the Temple Theme in Mark”, *CBQ* 59(1997) s. 76-100; G. Witaszek, „Teologia świątyni”, w: G. Witaszek (red.), *Życie religijne w Biblii*, Lublin 1999, s. 98-99.

podporządkowana rzeczywistości królestwa niebieskiego: *Oto powiadam wam: Tu jest coś większego niż świątynia* (Mt 12,6). To wspólnota uczniów ma stać się żywą świątynią, dla której kamieniem węgielnym jest osoba Jezusa Chrystusa (Mk 12,1-12). Wrogie nastawienie judaizmu do chrześcijan w kwestii dotyczącej świątyni widoczne jest w zarzutach kierowanych do Szczepana przed jego męczeńską śmiercią (Dz 6,11-15). Sam Szczepan w swojej mowie prezentuje krytyczny stosunek do świątyni jerozolimskiej: *Ale dopiero Salomon wybudował Mu dom. Najwyższy jednak nie mieszka w dziełach rąk ludzkich, jak mówi Prorok: Niebo jest moją stolicą, a ziemia podnóżkiem stóp moich. Jakież dom zbudujecie Mi, mówi Pan, albo gdzież miejsce odpoczynku mego?* (Dz 7,47-49). Reakcją na to jest oburzenie prześladowców Szczepana i w konsekwencji jego śmierć przez ukamienowanie.

Spór pomiędzy judaizmem rabinicznym i chrześcijaństwem dotyczył także kwestii wybrania i przymierza. Choć fundament żydowskiej tożsamości jako narodu wybranego i ludu przymierza potwierdza Apostoł Paweł: *Pytam więc: Czyż Bóg odrzucił lud swój? Żadną miarą!... Nie odrzucił Bóg swego ludu, który wybrał przed wiekami* (Rz 11,1-2), to jednak niektóre teksty nowotestamentalne (Mt 21,43; 22,7; Mk 12,9; Ga 6,16), apokryficzne (2 Ezdrasza 1,35-40; 2,10-14) i patrystyczne (Justyn Męczennik, *Dialog z Żydem Tryfonem*, 26) wskazują na „nowy lud wybrany”, „nowy Izrael”, którym staje się Kościół. Wyznawcy Chrystusa jako Izrael Boży, stają się spadkobiercami obietnic (Ga 3,6-9.29; 4,21-31; Rz 9,6-8) w przeciwieństwie do Izraela według ciała (1 Kor 10,18). W osobie Jezusa Chrystusa zostaje zawarte „nowe przymierze”, które staje się wyznacznikiem tożsamości pierwotnego Kościoła (2 Kor 3,6; Mt 26,28; Mk 14,24). Dążenie do utrwalenia własnej tożsamości ze strony chrześcijaństwa i judaizmu rabinicznego prowadziło do polemiki o status „prawdziwego Izraela” (*verus Israel*)¹⁶.

Istotnym punktem niezgody pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem było odniesienie misyjne do świata pogańskiego. Judaizm wiązał prozelityzm ze ścisłym zachowaniem przepisów Tory, zwłaszcza obrzezania i szabatu¹⁷. Tymczasem chrześcijaństwo skoncentrowane bardziej na osobie Jezusa niż na prze-

¹⁶ W. H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Oxford 1965, s. 178-209; M. Simon, *Verus Israel: Étude sur les relations entre chrétiens et juifs dans l'empire romain (135-425)*, Paris 1964, s. 22-85.

¹⁷ Zob. J. T. Sanders, *Schismatics, Sectarians, Dissidents, Deviants: The First One Hundred Years of Jewish-Christian Relations*, Valley Forge 1993, s. 85-89; S. T. Katz, „The Rabbinic Response to Christianity”, w: S. T. Katz (red), *The Cambridge History of Judaism. The Late Roman-Rabbinic Period*, t. 4, Cambridge 2006, s. 263-264.

pisach Prawa – nie wymagało od nawracających się pogan obrzezania i ścisłego zachowania Prawa.

Konfrontacja i polemika pomiędzy judaizmem rabinicznym i chrześcijaństwem wpływała na ostrość sformułowań i wrogość pomiędzy wyznawcami Synagogi i Kościoła. W takim kontekście powinny być rozumiane teksty talmudyczne zawierające silny potencjał antychrześcijański.

3. Cechy rabinicznej antyewangelii

Wiedza rabinów o Jezusie i zawartości Ewangelii nie bazowała tylko na ustnej tradycji i ludowym przekazie, ale mogła mieć swoje oparcie w literackich kompozycjach ewangelicznych w języku syryjskim. (*Harmonia Ewangeliczna – Diatessaron* – skomponowana w II wieku przez Tacjana oraz *Peszitta* – przekład syryjski Nowego Testamentu, który powstał na początku V wieku). Literatura chrześcijańska w języku syryjskim stanowiła rodzaj pomostu pomiędzy światem chrześcijańskim i semickim¹⁸.

Rabini tworzyli w narracjach talmudycznych swoistą antyewangelię, która początkowo była przekazywana ustnie, a następnie spisywana w różnych kontekstach ich utworów. Celem tej antyewangelii jest podważenie autorytetu Jezusa z Nazaretu jako Syna Bożego i Mesjasza z rodu Dawidowego. Narracje rabiniczne pragną w sposób jasny ukazać, że Jezus nie może rościć sobie żadnych prerogatyw mesjańskich i boskich. Ślady takiego spojrzenia na Jezusa są już widoczne na kartach Ewangelii, gdzie po ukrzyżowaniu i zmartwychwstaniu Jezusa arcykapłani i starsi ludu wzywają żołnierzy do przedstawienia „żydowskiej” wersji wydarzeń: (Mt 28,13-15 *‘Rozpowiadajcie tak: Jego uczniowie przyszli w nocy i wykradli Go, gdyśmy spali. A gdyby to doszło do uszu namiestnika, my z nim pomówimy i wybawimy was z kłopotu’. Ci więc wzięli pieniądze i uczynili, jak ich pouczono. I tak rozniosła się ta pogłoska między Żydami i trwa aż do dnia dzisiejszego*). „Żydowska pogłoska” znalazła swoje rozwinięcie w tekstach talmudycznych, które nie tylko koncentrowały się na śmierci i przeznaczeniu Jezusa, ale także odnosiły się do Jego pochodzenia, narodzin i działalności.

¹⁸ Zob. M.-É. Boismard, *Le Diatessaron: de Tatien à Justin*, Paris 1992; W. L. Petersen, *Tatian's Diatessaron: Its Creation, Dissemination, Significance, and History in Scholarship*, Leiden – New York 1994.

W tekstach tych Jezus jest nazywany Jeszu/Nazarejczyk/Jeszu Nazarejczyk (הנצריישו), Jeszu ben Pandera/Pantera (ישו בן פנטרא/פנדרא), ben Stada/Stara (בן סטרא/סטרא), Balaam (בלעם), Niejaki (Peloni – פלוני), Bękart (Mamzer – ממוזר). Zmiana imienia Jezusa z Jezua czy Jehoszua na Jeszu dokonana przez rabinów ma wyraźnie wydźwięk polemiczny, gdyż termin Jeszu może być odczytywany jako anagram hebrajskich słów: ימה שמו וזכרו (Imach Szmo Wezichro) co oznacza „Niech jego imię i pamięć zginą”.

Uczniowie Jezusa są wymieniani po imieniu (Jakub z Kefar Sama, Matai, Nakai, Boni, Necer, Toda) lub nazywani: Nazarejczykami (נוצרים) i heretykami (מינים). Rabini nie czynią wysiłku, aby przytaczać szczegółowe imiona wyznawców Jezusa odwołując się często do ich stereotypowych i symbolicznych określeń. W tekstach rabinicznych mowa jest także o księgach heretyków (סיפרי מינים) i Ewangeliach (Giljonim – גיליונים), których treść jest deprecjonowana, a same księgi odrzucane i skazane na zniszczenie.

Na podstawie analizy literackiej i historycznej passusów o Jezusie i jego wyznawcach w Talmudzie możemy stwierdzić, że Jezus *explicite* jest identyfikowany z kryptogramem Ben Pandera/Pantera w całej literaturze rabinicznej. Imię to w kontekście relacji pomiędzy tekstem ewangelicznym – tradycją rabiniczną i źródłami pozabiblijnymi jawi się jako epitet wobec Jezusa stworzony przez rabinów pod koniec I wieku w odpowiedzi na rozpowszechniony przez Mateusza i Łukasza ewangeliczny przekaz o jego dziewiczym poczęciu (Mt 1,18-25; Łk 1,26-38). Tradycja ta znajduje swoje echa w pismach pogańskiego autora Celsusa, w źródłach chrześcijańskich i w późniejszych źródłach rabinicznych pochodzenia palestyńskiego (T *Hul* II,22.23.24; JT *AZ* II,2; JT *Szab* XIV,4) i babilońskiego (BT *Szab* 104b; BT *Sanh* 67a). Imię Ben Stada choć już spotykane jest we wczesnych źródłach rabinicznych (T *Szab* XI,15; T *Sanh* X,11; JT *Szab* XII,4; JT *Sanh* VII,16), to jednak jest identyfikowane z Ben Pandera/Pantera i z Jeszu w późniejszych źródłach babilońskich Amoraitów (BT *Szab* 104b; BT *Sanh* 67a). Imię Jeszu/Jeszu ha-Nocri pojawia się zarówno we wczesnych źródłach rabinicznych tradycji palestyńskiej (T *Hul* II,22.23.24; JT *AZ* II,2; JT *Szab* XIV,4), jak i w tradycji babilońskiej (BT *AZ* 16b-17a; BT *Ber* 17a-b; BT *Sanh* 43a-b; BT *Sanh* 103a; BT *Sanh* 107b; BT *Sanh* 43a; BT *Git* 56b-57a). Analiza porównawcza tekstów rabinicznych umożliwia identyfikację stosowanych przez rabinów kryptogramów. Np. w passusie BT *Sanh* 67a oba imiona Ben Pandera i Ben Stada zostają odniesione do tej samej osoby, która została powieszona w wigilię Paschy. Opisujący to samo wydarzenie tekst BT *Sanh* 43a identyfikuje jasno tę osobę z Jeszu Ha-Nocri. We wczesnej tradycji palestyńskiej zawartej

w Tosefcie (T *Hul* II,24) mowa jest o spotkaniu wyznawcy Jezusa Jakuba z Ke-far Sekania z R. Eleazarem w Seforis, który zostaje pouczony „nauką herezji” w imię Jeszu ben Pandera. Nauka ta zostaje przytoczona w paralelnym passusie w późniejszej tradycji i odniesiona do Jeszu Ha-Nocri (BT *AZ* 16b-17a).

Jezus i Jego uczniowie w narracjach talmudycznych są przedstawiani jako osoby cechujące się rozwiązłością seksualną. Jezus jest ukazany jako bękart (*mamzer* – מַמְזֵר) – syn Mariam i żołnierza rzymskiego Pantery. Jako bękart podlega prawu zawartemu w Torze Mojżeszowej: Pwt 23,3 *Nie wejdzie syn nieprawego łoża do zgromadzenia Pana, nawet w dziesiątym pokoleniu nie wejdzie do zgromadzenia Pana.* W ten sposób w ujęciu rabinów jest on wykluczony ze społeczności Izraela i jawi się jako osoba działająca z zewnątrz. Ewangeliczne opowiadanie o dziewiczym poczęciu Jezusa w mocy Ducha Świętego i jego królewskie pochodzenie z rodu Dawida zostaje w narracjach rabinicznych całkowicie zanegowane. Passusy talmudyczne o Jeszu Nazarejczyku, który niszczy pokarm w sposób publiczny (BT *Ber* 17a-b; BT *Sanh* 103a) oraz ma niewłaściwe myśli wobec właścicielki zajazdu, za które zostaje ekskomunikowany (BT *Sanh* 107b; BT *Sot* 47a) mogą stanowić obrazowe aluzje do nadużyć seksualnych. Punkt odniesienia dla tych zarzutów rabinici mogli znajdować w kanonicznych tekstach ewangelicznych, w których Jezus wykazuje miłosierną postawę wobec kobiet lekkich obyczajów (Łk 7,36-50; J 8,1-11). Zarzuty wobec Eleazara b. Hyrkanosa w BT *AZ* 16b-17a mogły dotyczyć posądzeń o udział w chrześcijańskich agapach, które były postrzegane jako uczty o charakterze orgiastycznym. W ten sposób rabinici przyczynowo wiązali nadużycia seksualne Jezusa z praktyką znajdującą swoją rzekomą kontynuację w pierwotnych wspólnotach Jego uczniów.

W tekstach rabinicznych Jezus i jego uczniowie spotykają się także z zarzutem magii i bałwochwalstwa. W ten sposób rabinici pragną odpowiedzieć na liczne opisy cudów dokonywanych przez Jezusa na kartach Ewangelii. Przyczyną tych „dzieł” jest magia, z którą Jezus zapoznał się w Egipcie i wykorzystywał w nieczny sposób, zwodząc lud Izraela (J 7,12.47). Magię tę kontynuują uczniowie Jezusa, którzy w Jego imię dokonują uzdrowień i wypędzają złe duchy. Roszczenia Jezusa co do mesjańska i synostwa Bożego są postrzegane przez rabinów jako największe bluźnierstwo zasługujące na karę wiecznego piekła (BT *Sanh* 43a; BT *Git* 56b-57a). W opisie ewangelicznym zarzut ten zostaje jasno sformułowany przez arcykapłana w Mt 26,63-65 *A najwyższy kapłan rzekł do Niego: ‘Poprzysięgam Cię na Boga żywego, powiedz nam: Czy Ty jesteś Mesjasz, Syn Boży?’ Jezus mu odpowiedział: ‘Tak, Ja Nim jestem. Ale powiadam wam: Odtąd ujrzycie Syna Człowieczego, siedzącego po prawicy Wszechmocnego, i nadchodzącego na obłokach niebie-*

skich'. Wtedy najwyższy kapłan rozdarł swoje szaty i rzekł: 'Zbliźnił. Na cóż nam jeszcze potrzeba świadków? Oto teraz słyszeliście bluźnierstwo.' W ten sposób kult Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego praktykowany przez jego wyznawców w optyce rabinów jest postrzegany jako bałwochwalstwo. Ich wiara w Jego bóstwo i mesjańskość, w Jego zmartwychwstanie, w Jego obecność w Eucharystii i innych sakramentach zasługuje, zdaniem rabinów, na stanowcze odrzucenie, a kontynuacja tej praktyki zasługuje na karę śmierci (BT *Sanh* 43a-b).

Podsumowując badania na temat Jezusa i Jego wyznawców w Talmudzie można dojść do wniosku, że rabiniczny obraz Założyciela chrześcijaństwa całkowicie różni się od tego, który przedstawiają Ewangelisci. W tradycji ewangelicznej Jezus zostaje ukazany jako Syn Boży, narodzony z Dziewicy Maryi, pochodzący z rodu Dawida, nauczający prawdy, czyniący cuda, cierpiący z miłości do człowieka, wywyższony na drzewie krzyża, zmartwychwstały, posyłający Parakleta, wstępujący do nieba i zasiadający po prawicy Ojca. Całe życie Jezusa skierowane jest ku zbawieniu człowieka i obdarzeniu go życiem wiecznym. Jezus Ewangelii to Mesjasz i Syn Boży wypełniający prorocтва Starego Testamentu, który staje się Głową Kościoła – Nowego Izraela – Ludu Nowego Przymierza. Poprzez sakramenty Jezus jako Emmanuel i Kyrios jest obecny i żywy w swoim Kościele aż do skończenia świata.

W Talmudzie natomiast Jezus z Nazaretu jest ukazany jako bękart (*mamzer* – ממוזר) urodzony w wyniku cudzołóżnego związku Jego matki z kochankiem o imieniu Pantera, jako bluźnierca, bałwochwalca, mag, rozpustnik i zwodziciel Izraela, który poniósł słuszną karę przez ukrzyżowanie. Jego przeznaczeniem staje się piekło i kara gotowania we własnym kale. Całe Jego życie to fałszerstwo, odstępstwo od prawdziwego Boga i utworzenie heretyckiej wspólnoty, której przeznaczeniem jest także kara śmierci i piekło. W takim ujęciu teksty Talmudu o Jezusie i Jego wyznawcach jawią się jako swoista antyewangelia, której celem jest zdeprecjonowanie Mistrza z Nazaretu i wszystkich Jego naśladowców.

Rabiniczna antyewangelia odnajdywana na kartach Talmudu wskazuje na potencjał antychrześcijański, który jest rezultatem polemiki pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem o status *versus Israel*. Źródła żydowskie, głównie Talmud babiloński, poprzez swoje odniesienia do Jezusa z Nazaretu – do jego narodzin, działalności i śmierci, pragną ukazać, że wiara chrześcijan jest pozbawiona wszelkiego fundamentu i jej praktykowanie nie ma najmniejszego sensu. Postawa ta rodzi się w atmosferze wzajemnych oskarżeń i ataków, o których nie wolno zapominać we współczesnym dialogu między Kościołem a Synagogą. Tylko w autentycznym dialogu można odnajdywać swoją prawdziwą tożsamość, zamieniając uprzedzenia i negatywną optykę we wzajemny szacunek i współpracę.